

२.२ प्रयोज्यकर्ता & प्रयोजककर्ता

अध्यापकः छात्रेण पत्रं लेखयति ।

प्रयोजककर्ता

णिजन्त्युक्ते वाक्ये कर्तृपदद्वयं दृश्यते । यः प्रेरकः भवति सः प्रयोजककर्ता ।
यः प्रेरितः भवति (यः लेखनपठनादिक्रियां करोति - यः स्वार्थक्रियायाः कर्ता)
सः प्रयोज्यकर्ता इति उच्यते ।

अभ्यासः - १३ अधोनिर्दिष्टेषु वाक्येषु कः प्रयोजककर्ता, कः प्रयोज्यकर्ता
इति निर्दिशन्तु ।

वाक्यम्	प्रयोजककर्ता	प्रयोज्यकर्ता
उदा - पिता पुत्रं मन्दिरं गमयति ।	पिता	पुत्रः
१. माता पुत्रीम् औषधं पाययति ।	-----	-----
२. माता पुत्रेण गुरुं वन्दयति ।	-----	-----
३. स्वामी पाचकेन अन्नं पाचयति ।	-----	-----
४. सखी बालिकया द्वारं नोदयति ।	-----	-----
५. स्वामी कर्मकरेण वस्तूनि आनाययति ।	-----	-----
६. सः मां गीतं श्रावयति ।	-----	-----
७. सा सेवकेन कार्यं कारयति ।	-----	-----
८. अध्यापकः छात्रं पाठं पाठयति ।	-----	-----

२.३ प्रयोज्यकर्तुः द्वितीया कुत्र ?

अधस्तनं वाक्यद्वयं पश्यन्तु -

- गुरुः छात्रं पाठं पाठयति ।
- स्वामी पाचकेन अन्नं पाचयति ।

उपरिनिर्दिष्टं वाक्यद्वयम् अपि णिजन्त्युक्तम् । प्रथमे वाक्ये प्रयोज्यकर्ता छात्रः । द्वितीये वाक्ये प्रयोज्यकर्ता पाचकः ।

किन्तु प्रथमे वाक्ये प्रयोज्यकर्तुः छात्रस्य द्वितीयाविभक्तिः दृश्यते । द्वितीये वाक्ये प्रयोज्यकर्तुः पाचकस्य तृतीयाविभक्तिः दृश्यते । एतेन ज्ञातं यत् णिजन्तवाक्येषु सर्वत्र द्वितीया इति, सर्वत्र तृतीया इति वा निर्णेतुं न शक्यते इति । क्रियापदानाम् अर्थं दृष्ट्वा द्वितीया तृतीया वा करणीया भवति ।

* गतिबुद्धि-प्रत्यवसानार्थशब्दकर्मकाणाम् अपि कर्ता स पौ (१.४.५२)
* दशेश्च - (वार्तिकम्)
* नीवहोर्न । * आदिखाद्योर्न । * भक्षयतेरहिंसार्थस्य न ।
गति-बुद्धि-प्रत्यवसानार्थकानां शब्दकर्मकाणाम् अकर्मकाणां च धातूनां णिजन्ते प्रयोज्यकर्तुः द्वितीया भवति । दशधातोः प्रयोगे अपि णिजन्ते प्रयोज्यकर्तुः द्वितीया एव ।
गत्यर्थकेषु नी-वहधात्वोः, प्रत्यवसानार्थकेषु अद्-भक्षधात्वोः, भक्षयतेः (अहिंसार्थकस्य) चापि द्वितीया न भवति ।

अधोनिर्दिष्टानां धातूनां णिजन्ते प्रयोज्यकर्तुः द्वितीया भवति -

- गत्यर्थकानां धातूनाम् - (नयति, वहति - इति धातुद्वयं विहाय)
यथा - गच्छति, अटति, सञ्चरति इत्यादयः ।
- बुद्ध्यर्थकानां (ज्ञानार्थकानां) धातूनाम् -
यथा - जानाति, बोधति - इत्यादयः ।
- प्रत्यवसानार्थकानां (भक्षणार्थकानां) धातूनाम् - (अति, खादति, भक्षयति इत्येतान् धातून् विहाय)
यथा - पिबति, भुङ्क्ते, अश्राति इत्यादयः ।
- शब्द एव येषां कर्म तादृशानां धातूनाम् -
यथा - पठति, शृणोति, अधीते इत्यादयः ।